

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розкрито роль учителя в моральному вихованні учнів у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. Схарактеризовано основні напрями морального виховання у вихованні учнів. Доведено, що моральне виховання учнів може бути ефективним тільки за вимогливого ставлення педагога до учнів, високого рівня культури відносин у колективі. Вирішальне значення має моральне право вчителя на схвалення чи осуд того, що хвилює вихованців, щоб засудження негативних сторін нашого життя з уст педагога учні сприймали як утвердження правди. Отже, сам вихователь повинен бути морально чистим. Суттєве значення для здійснення морального виховання учнів мають роботи В. Сухомлинського, в яких використовуються традиції морального виховання, праці, побуту і громадського життя, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Уточнено, що пріоритетом морального виховання є цілеспрямована діяльність школи, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів щодо формування у молодого покоління високої моральної культури в моральному вихованні учнів є формування ціннісного ставлення до свого народу, його звичаїв та традицій.

Ключові слова: Василь Сухомлинський, виховний процес, моральна поведінка, моральне виховання, особистість педагога, учні початкових та середніх класів.

The article reveals the role of the teacher in moral education of students in the pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlynsky. The main directions of moral upbringing in the education of students are described. It is proved that the moral education of students can be effective only for the exacting attitude of the teacher to the students, a high level of culture of relations in the team. The moral right of the teacher to approve or condemn what worries the pupils is decisive, so that the condemnation of the negative aspects of our life from the teacher's point of view is perceived by the students as confirming the truth. Consequently, the educator himself must be morally clean. Sukhomlynsky work is essential for the moral education of students. Sukhomlynsky, in which the traditions of moral education, work, life and public life, and the promotion of its formation as a legal, democratic, social state are used.

It is specified that the priority of moral education is the purposeful activity of the school, public organizations, the family, educational institutions regarding the formation of a high moral consciousness in the younger generation, a sense of duty, and a love for their country. The main tasks of the teacher in moral education of students is to form a value relation to their people, their customs and traditions.

Keywords: Vasyl Sukhomlynsky, educational process, moral behavior, moral education, personality of the teacher, pupils of primary and secondary classes.

Постановка проблеми. Важливим чинником зміцнення гуманістичних основ життя українського суспільства, утвердження між людьми високої духовності та моралі є виховання дітей. Держава, школа і сім'я покликані забезпечити духовний розвиток особистості, створивши відповідні умови для морального виховання підлітків.

Важливим джерелом у контексті пошуку оптимальних шляхів реалізації соціально орієнтованих багатоаспектних завдань морального виховання учнів 5–9 класів цінним джерелом інформації є вивчення педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського, яка є орієнтиром для створення ефективної системи морального виховання на сучасному етапі розвитку країни.

В. Сухомлинський залишив нам велику й різноманітну спадщину, що стосується надзвичайно широкого кола педагогічних проблем освітньо-виховного характеру. Вся практична діяльність видатного педагога, а також його педагогічні твори наскрізь пронизані прагненнями стояти на сторожі моральних цінностей людини, примножувати їх та утверджувати у свідомості нових поколінь.

Вивчаючи наукові праці дослідників педагогічної спадщини Василя Олександровича, ми погоджуємось з думкою академіка А. Богуш: «...ідея добра проходить червоною ниткою через усі твори В. Сухомлинського, ненав'язливо, у формі педагогічних роздумів, моральних сентенцій, порад, заповідей, в уявному діалозі з учнями, педагогами, батьками» [Богуш, 2014: с. 5].

У пошуках нової системи виховання на перший план висувуються гуманістичні ідеї та орієнтири, що ґрунтуються на повазі до особистості дитини, турботі про її розвиток. Такий підхід передбачає визнання кожного вихованця як унікальної особистості, його прав, ставлення до нього як до суб'єкта власного розвитку, опори в його вихованні на сукупність знань про людину та високий професіоналізм [Зайченко, 2008].

Центром педагогічної системи В. Сухомлинського завжди була дитина з її реальним духовним світом – самоцінна, складна, духовна істота, яка постійно розвивається. Видатний педагог у 50-60 роки ХХ ст., випередивши не лише педагогічні, а й філософські та соціологічні наукові прогнози, вказував на необхідність гуманізації освіти й утілював цю ідею в своїй практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вихованню дітей шкільного віку присвячено праці І. Беха, Л. Божович, Д. Ельконіна, І. Каїрова, Н. Миропольської, І. Підласого, Н. Янковської та ін. Так, І. Підласий підкреслює, що знання та вміння, накопичені дитиною у шкільному віці, пізніше стають основою для формування стійких моральних звичок, навичок суспільної поведінки, високих життєвих ідеалів.

Вивченню життя, багатогранної діяльності видатного педагога-гуманіста В. Сухомлинського присвятили наукові праці М. Антонєць, М. Богуславська, М. Вашуленко, В. Кузьменко, О. Савченко, Н. Слюсаренко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко. Його педагогічну систему детально досліджували та висвітлювали у кандидатських дисертаціях М. Библиок, Л. Бондар, Т. Будняк, М. Дубінка, М. Левківський, А. Луцок, Л. Мілков, О. Петренко, Л. Петрук, А. Семез, Л. Сіднев, О. Соколовська, К. Юр'єва та ін.

Окремі аспекти морального виховання школярів у творчій спадщині В. Сухомлинського розглядали А. Богуш, В. Кульчицький, Г. Назаренко, А. Семез та ін. Ними визначено великий внесок видатного вченого в розвиток вітчизняної педагогічної науки. Водночас, на нашу думку, актуальність проблеми потребує додаткової уваги до педагогічного досвіду видатного вченого та педагога-практика з указанного питання.

Мета статті – проаналізувати педагогічні погляди В. Сухомлинського щодо ролі учителя в моральному вихованні школярів.

Виклад основного матеріалу. Головними ідеями педагогіки В. Сухомлинського є: любов до дитини; розвиток творчих здібностей кожної окремої особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб; «культ» природи; формування у дітей «культури бажань» і «культури праці»; розробка демократичних педагогічних засобів і методів навчання та виховання, а саме: повага, заохочення, зосередження на позитивному, моральне покарання; звернення до внутрішнього світу дитини, опора на її сили, внутрішній потенціал, підтримка і розвиток того здорового, що є в кожній особистості; розвиток ідеї «радість пізнання»; демократизація структури управління навчально-виховним процесом у школі [Сухомлинська, 1993: с. 33-36].

У праці В. Сухомлинського «Як виховати справжню людину» [Сухомлинський, 1976] пропонується моральний ідеал, який увібрав найкращі риси менталітету українського народу. У ньому розкриваються конкретні принципи, істини, повчання, настанови, рекомендації тощо. Подаються вони у вигляді правил, законів: 14 законів дружби, правил «Десять «не можна», «Дев'ять негідних речей» та ін., що складають абетку моральної культури. В ній розкриваються зміст і методика роботи з виховання у дітей любові до Батьківщини і громадянства, ставлення до людей і обов'язку перед ними, ставлення до батьків, рідних, близьких, розуміння життя, добра і зла в ньому, виховання високих моральних якостей і норм поведінки тощо. На підставі багаторічної практичної роботи в школі автор у цій праці вперше у вітчизняній педагогіці глибоко розкриває суть таких понять, як людяність, патріотизм, відповідальність, гідність, терпимість, тактовність і т. ін. На конкретних прикладах подається методика утвердження в юних душах почуття совісті, сорому, справедливості, скромності, щедрості, милосердя [Сухомлинський, 1976].

Виховання дітей 11-14 років В. Сухомлинський називав «школою сердечності». Він радив педагогам вчити дітей добру, любові, милосердю. Для цього треба, щоб діти постійно бачили гуманістичний зміст вчинків і поведінки тих, хто їх оточує: рідних, близьких, вчителів, дорослих. Дитина не повинна вирости байдужою, нечулою, черстою, вона має зростати у постійному піклуванні про навколишній світ рослин, тварин, людей, доглядати і допомагати їм. У своїх працях педагог переконує, що у процесі творення людям добра виховується в юних серцях людяність, сердечність. Все життя учнів 5-9 класів удома та в школі мусить будуватись, як вважав В. Сухомлинський, з урахуванням народних традицій трудового, родинно-сімейного, морально-етичного та духовного виховання.

Винятково важлива роль щодо забезпечення ефективності всієї педагогічної системи, на думку великого педагога, належить саме вчителю. Концептуальна ідея провідної ролі особистості учителя як суб'єкта

виховного впливу в спадщині В. Сухомлинського полягає в тім, що «учитель – це не тільки той, хто передає учням знання та вміння. Це передусім той, у кого дитина, як у батька і матері, вчиться жити. Діти пізнають світ головним чином через поведінку тих, кого вони щодня бачать поруч, хто піклується про них, хто ставить перед ними вимоги» [Сухомлинський, 1977: с. 197]. З вуст учителя дитина часто чує моральні повчання і настанови. Як стверджував Василь Олександрович, усе це набуває авторитету в очах дитини лише тоді, коли вона бачить у своєму вчителеві людину одухотворену, закохану в свою працю. Дуже важливим для морального виховання учнів є особистий приклад учителя, особливо з урахуванням того, що в цьому віці дитина найбільше схильна до наслідування всього, що їй до вподоби. Тому духовне обличчя дитини залежить насамперед від того, який учитель веде її по «першій стежці життєвого шляху». В. Сухомлинський відзначав, що «моральна чистота, моральна цілісність вихователя – це найголовніша і, по суті, єдина передумова успіху в тій найтоншій сфері людської творчості, яка зветься вихованням» [Сухомлинський, 1977: с. 199].

У Павлівській школі В. О. Сухомлинський зумів створити дружний дитячий колектив, у якому діти турбувались один про одного, відвідували хворих, допомагали відстаючим. Поступово у педагогічного діяча та його колег створилася велика педагогічна ідея: дитячий колектив тільки тоді стає силою, коли він підносить кожну людину, стверджує в кожній дитині почуття власної гідності, поваги до себе.

В. Сухомлинський вважав, що необхідно з раннього дитинства ознайомлювати дітей з моральними основами суспільства, формувати позитивне ставлення до рідного краю, викликати інтерес до понять добра і зла, організувати виховний процес так, щоб активна участь у житті колективу, щирість, співпереживання, співчуття, людяність виявлялися в діяльності учнів.

У формуванні морального обличчя людини велику роль відіграють поведінка, взаємини в колективі, суспільно корисна праця. Однак і поведінка, і взаємини, і праця – все залежить від складних процесів, що відбуваються в душі, найважливішим засобом впливу на яку є слово: «В руках вихователя слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент у руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур у руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, без мармуру й різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність» [Сухомлинський, 1977: с. 160].

Василь Олександрович переконливо доводить, що слово вчителя – дуже важливий засіб виховання. «Слово вчителя набуває виховної сили лише тоді, коли діє сила особистого прикладу старших, коли всі інші виховні засоби пройняті моральною чистотою і благородством»

[Сухомлинський, 1977: с. 243]. Мистецтво виховання моральних цінностей школярів 5-9 класів, на думку В. Сухомлинського, включає насамперед мистецтво говорити, звертатися до людського серця: «Я твердо переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчуються великою бідою, починаються з невміння вчителя говорити з учнями» [Сухомлинський, 1977: с. 321]. Учитель у слові виявляє себе, свою культуру, свою моральність, своє ставлення до вихованця.

Головне, що, за переконанням Василя Олександровича, визначає ефективність слова вчителя, це його чесність. Учні дуже тонко відчують правдивість слова, чутливо відгукуються на нього. Ще тонше відчують учні неправдиве, лицемірне слово. Крім того, ефективність слова вчителя залежить від однієї дуже важливої умови: у школі не повинно бути жодного педагога, для якого праця вчителя була б тягарем. Будь-яке етичне повчання в устах педагога, який переживає свою працю як тягар, «звучить для вихованців глузуванням над істиною, калічить юну душу. Найправильніші, найкращі слова можуть стати засобом морального розбещення, якщо той, хто їх проголошує, не має на це морального права. Скільки б ми не говорили про благородство, складність і велич праці вчителя, наші слова будуть порожнім звуком, якщо вся шкільна етика не спиратиметься на єдність Я учителя» [Сухомлинський, 1976: с. 342].

Вплив слова вихователя на школярів з метою виховання у них моральних цінностей великою мірою залежить від емоційної культури самого вихователя; це – частина культури педагога як особистості. Справжній майстер-вихователь дає моральну оцінку вчинкам і поведінці учнів не спеціально дібраним гострим, «крутим» слівцем, а насамперед емоційним відтінком звичайних слів. В. Сухомлинський наводить приклад з фразою «Як недобре ти зробив». Він відзначає, що ці слова, сказані одним учителем, пробуджують у вихованця прикрість, глибокі докори сумління, навіть збентеження, а сказані іншим, вони не пробуджують ніяких почуттів, сприймаються байдуже. Перший учитель відзначається емоційною культурою, якій неможливо навчитися спеціально, вона якнайтісніше пов'язана з моральною культурою, з людяністю, з чуйністю душі. У другого вчителя слово знелюднене, і цю порожнечу вчитель часто намагається заповнити криком. У школах багато таких «вихователів», які володіють лише однією нотою емоційної гами – обуренням! Вони, вважає Василь Олександрович, гідні глибокого жалю, оскільки їхній виховний вплив на учнів дорівнює нулю [Семез, 1998: с. 4].

Багаторічний досвід Василя Олександровича переконує в тому, що слово вчителя пробуджує у малої дитини, а потім і в підлітка, юнака, дівчини відчуття людини – глибоке переживання того, що поруч з нами завжди є людина зі своїми радощами, печалями, запитам, потребами. Ми лише фрагментарно розглянули погляди В. Сухомлинського на роль вчителя у моральному вихованні школярів. Проте це дозволяє наголосити на важливості та необхідності використання здобутків безцінного науково-

практичного доробку видатного педагога, який і досі залишається невичерпним джерелом розвитку сучасної педагогічної думки.

Висновки. Аналіз науково-практичного досвіду В. Сухомлинського, а також досвіду вчителів, які використовують ідеї видатного педагога з питань морального виховання школярів у практиці своєї роботи, дає підстави стверджувати, що за умови їх умілого застосування зростає ефективність виховного процесу, діти краще сприймають засвоєвані етичні норми і правила, що стають їхніми стійкими внутрішніми моральними переконаннями і духовними цінностями. Висновки здійсненої розвідки виявили необхідність продовжувати роботу в цьому напрямі, адже педагогічні погляди В. Сухомлинського базуються на принципах моральності, духовності, громадянськості; охоплюють різноманітні педагогічні проблеми і сприяють їх вирішенню в сучасній педагогічній науці.

ЛІТЕРАТУРА

- Богуш, 2014* – Богуш А. Патріотичне виховання починається з доброти: Педагогіка Добра у спадщині Василя Сухомлинського/ А. Богуш // Дошкільне виховання. – 2014. – № 11. – С. 4–7.
- Зайченко, 2008* – Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. / І. В. Зайченко. – К.: Освіта України, 2008. – 528 с.
- Підласий, 1999* – Підласий І. Реалії сучасного українського виховання / І. Підласий // Рідна школа. – 1999. – № 12. – С. 3–7.
- Семез, 1998* – Семез А. А. Виховання моральних цінностей молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.01 – теорія та історія педагогіки / А. А. Семез; Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 1998. – 17 с.
- Сухомлинська, 1993* – Сухомлинська О. В. Біографія В. Сухомлинського в світлі наукового аналізу / О. В. Сухомлинська // Рідна шк. – 1993. – № 8. – С. 33–36.
- Сухомлинський, 1976* – Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 209–401.
- Сухомлинський, 1976* – Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори. У 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 405–637.
- Сухомлинський, 1976* – Сухомлинський В. О. Павліська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 7–390.
- Сухомлинський, 1977* – Сухомлинський В. О. Серце відаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – Т. 3. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 7–274.
- Сухомлинський, 1977* – Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т. 5. – К., 1977. – С. 321–330.
- Сухомлинський, 1977* – Сухомлинський В. О. Слово про слово / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 160–167.
- Сухомлинський, 1977* – Сухомлинський В. О. Сто порад учителів / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т. 2. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 419–654.
- Сухомлинський, 1976* – Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т. 2. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 149–416.
- Сухомлинський, 1977* – Сухомлинський В. О. Учитель і діти / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: у 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 195–202.

REFERENCES

- Bohush, 2014* – Bohush A. Patriotychno vykhovannia pochynaietsia z dobroty: Pedahohika Dobra u spadshchyni Vasyliia Sukhomlynskoho/ A. Bohush // Doshkilne vykhovannia. – 2014. – № 11. – S. 4–7.
- Zaichenko, 2008* – Zaichenko I. V. Pedahohika : navch. posib. / I. V. Zaichenko. – K.: Osvita Ukrainy, 2008. – 528 s.
- Pidlasyi, 1999* – Pidlasyi I. Realii suchasnoho ukrainskoho vykhovannia / I. Pidlasyi // Ridna shkola. – 1999. – № 12. – S. 3–7.
- Semez, 1998* – Semez A. A. Vykhovannia moralnykh tsinnosti molodshykh shkolariv u pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. ped. nauk: 13.00.01 – teoriia ta istoriia pedahohiky / A. A. Semez; Kirovohradskiy derzh. ped. un-t im. V. Vynnychenko. – Kirovohrad, 1998. – 17 s.
- Sukhomlynska, 1993* – Sukhomlynska O. V. Biohrafii V. Sukhomlynskoho v svitli naukovoho analizu / O. V. Sukhomlynska // Ridna shk. – 1993. – № 8. – S. 33–36.
- Sukhomlynskyi, 1976* – Sukhomlynskyi V. O. Dukhovnyi svit shkoliara / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tvory: U 5-ty t. – T. 1. – K.: Rad. shkola, 1976. – S. 209–401.
- Sukhomlynskyi, 1976* – Sukhomlynskyi V. O. Metodyka vykhovannia kolektyvu / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tvory. U 5-ty t. – T. 1. – K.: Rad. shkola, 1976. – S. 405–637.
- Sukhomlynskyi, 1976* – Sukhomlynskyi V. O. Pavlyska serednia shkola / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tvory: U 5-ty t. – T. 4. – K.: Rad. shkola, 1976. – S. 7–390.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V. O. Sertse viddaiu ditiam / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tvory : v 5 t. – T. 3. – K. : Rad. shk., 1977. – S. 7–274.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V. O. Slovo vchytelia v moralnomu vykhovanni / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tvory: U 5-ty t. – T.5. – K., 1977. – S. 321–330.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V. O. Slovo pro slovo / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tvory: U 5-ty t. – T. 5. – K.: Rad. shkola, 1977. – S. 160–167.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V. O. Sto porad uchytelevi / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tvory: U 5-ty t. – T. 2. – K.: Rad. shkola, 1977. – S. 419–654.
- Sukhomlynskyi, 1976* – Sukhomlynskyi V. O. Yak vykhovaty spravzhniu liudynu / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tvory: U 5-ty t. – T. 2. – K.: Rad. shkola, 1976. – S. 149–416.
- Sukhomlynskyi, 1977* – Sukhomlynskyi V. O. Uchytel i dity / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tvory: u 5 t. – K. : Rad. shk., 1977. – T. 5. – S. 195–202.